

РЕСПУБЛИКА ТЫВА
ИМ. А. С. СЫРДАН

ШЫТН

№ 61
(18023)

2011 чылдың
июнь 2,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Оглум оглу хөлчок чассыг,
Оомга-ла ынаам кончуг...

Е.Танова.

ОЮН-ТОГЛАА. КАТКЫ-ХӨГ...

✿ Бүгү-делегейниң уруглар хүнүнде болган хемчеглерден репортажтар ✿

Ам, ачам мээң-биле кезээ шагда кады чорзун!

Идыралда эң эргим болгаш чүүлдер бистиң уруглар-биле холбашкан. Ынчангаш бирги хүнүнде демдеглевис бо байырлал — эң улуг болгаш үрде манаан алдарның бирээзи. Бистиң икада чеже-чеже таланты-дар-кыстар төрөөн чуртун үрүнелерниң мурнунга алып, оон тугун бедик киис-чоруур! Олар — бистиң салыыс, идегеливис, ада-келер үеде төлөпиг кижилериниң уругларывис кезээде үлүмзүрүп чорзуннар, ак-бың дээр, алдын хүн адаан-үлениң найырал, ынак-а бүргеткен, аас-кежиктиг

чорзуннар деп күзээр бис. Бо бүгүнү боттандыраар улуг улустар, бистерниң, дуза-деткимчевистен, күженишкениң ажилы-выстан дорт хамааржыр. Өг-бүлөгө бичи кижилер төрүттүнүп келирге, делегейде ол дег өөрүнчүг, сагыш-сеткилди доюлдурутар, чаптанчыг чүве чок ышкаш сагындырар. Чаш кижилер чүгө авазының болгаш ачазының ынакшылы-биле бүргеткенде, ынчан ол чашкы үениң езулуг аас-кежиин, өңгүр-чараш чечектерин көөр. Ажы-төлү дээш сагыш човал чоруур, оларны ханы билип, кичээнгейни салып чоруур ада-иелер бистиң республикада эвээш эвес. Ындыг өг-бүлелерден ниитилелдин хамаатылары, чер-

чуртунуң кончуг дээн шылгараңгай, төлөпиг кижилери үнер дизе чазыг болбас.

Ада-иезиниң ажаалда-хайгааралы чок артып, амыдыралдың берге байдалына таварышкан уругларже хүн болгаш шак бүрүзүнде чогуур кичээнгейни салыр ужурлуг бис — ону дүүнү байырлал база катап сагындырып турар. Чүгө боттарывыстың ажы-төлү-вүсче эвес, а шупту уругларга угааныг болгаш камныг хамаарылгалыг болурувус — төрөөн черивистиң келир үезинге салышкын-дыр.

Дүүн Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүнге тураскааткан хемчеглер найысылал Кызылга болуп эрткен. Ол хүн чеже-даа ажыл хүнү таваржы берген болза, найысылал төвүнде кижилер кизирт. Чагып каан чүве дег, агаар-бойдус соок, сериин хүннерниң соонда каан-аяс хүнүн сөңнөөн. Айыраң-каас кылдыр кеттинген, арыннарында өөрүшкү долган, чүзүн-бүрүн шарлар, ойнаарактар, конфет-чигир туткан чаштар үрде манааны байырлалын каткы-хөгбиле уткуп алганнар. Бажында өңгүр-каас бандиктерин багланьпкан, даңгыналар платьелери кеткен уругларны болгаш шугум дег дорт баскан чүвүрлерлиг, ак хөйленер кедип алган садик, школа назылыг оолдарны, ол ышкаш өскелерден дудак чок хевир кири кеттинген, бопун-бопун кылаштап чоруур чаштарже кижиниң карак салбайн, чаптап көрүп-ле туруксаазы келир.

Тыва Республиканың Национал паригына янзы-бүрү хемчеглерни хоорайның Культура болгаш уран чүүл департаментизи, парктың бо-

эрттирген. Эртенгиниң 9 шактан эгелеп, байырлыг хемчеглер көөр дээн, ажы-төлүн эдерткен ада-иелер чыгып келген. Канчангаш-ла көрүптеримге дуу-ла менден элээн ырак черде хамык улус бөкперлешкен, чыылган тур. Бичи уругларның алгыржып, каттыржып турары-даа аттыг. Сонуургаан уум-биле маң-биле чеде халый бээримге, кижилер кылаштаар бичи кокпа орук кыдыында диинчигеш борбак карактарын дөзүрертип олур. Ону кайгаан, хөй кижилерден-даа кортпас, өөренип калганы ол боор, улустуң октап берген кара торуун кижилер дег, бор-баңнадыр холу-биле туткаш, казып чий-ле берди. Чуртталгазында бир дугаар диинчи көрүп турар уругларның кайгап-харааны аажок, ада-иелеринден бо чүү деп амытан дээрзин катап-катап айтырып-латурлар. Улаштыр парктың аттракционнарына чеде бердим. Ында база каткы-итки чаңгыланган, өөрүшкүлүг үннер долган. Хүнчүгеш, поезд, долганып турар аякчыгаш, чайганыыш, олуруптарга дескинип турар айттар дээш, уруглар ойнаар аттракционнарың кандызын чок дээр. Элээди уругларның өөрүшкүзү төнчү чок, а шала бичилери кортканындан, ыглажып-даа турар.

Сцена чанынга тааланчыг хөгжүм аялгазы дыңналып тургаш, хенертен соксай берди. Оон чарлакчының өткүт үнү дыңналып келди: «Ада-иениң болгаш уругларның кичээнгейинге, 2 хардан 6 хар чедир болгаш 7-ден 14 харлыг уруглар аразынга чуруттунар мөөрейни чарлап тур бис, сцена чанынче далажыңар!». Уруглар-даа шуужуплаттылар, ынчанмайн

канчаар, эки чурук чуруурга ам-данныг шаңнал, ойнаарактар база алыр болгай. Бирги бөлүк хостуг темага, а ийги бөлүк «Мээң ынак парыгым» деп темага чуруктарны чуруур даалганы алган. Аңгы-аңгы өңнерлиг чугайжыгаштарны алгаш, уруглар чуруттунуп кириптилер. Мээң чанымга турган угбай чуруттунуп олурган бичи уруунче карак салбайн көрүп турар боорга, ала-чайгаар мен база сонуургай бердим. Бичи Яна 3 харлыг. Ол садик барып турар. Акызы чуруттунарына ынак болгаш дунмазын база чуруп өөредип турар. Яна бажыңына янзы-бүрү кукулалар, авазы, ачазын база садикте эштерин, ойнаарактарын чуруурунга ынак дээрзин авазындан билип алдым. Бо удаада ол хүнчүгеш, булуттар, айны чуруп олур.

Хензиг када сцена чанында кезек чер янзы-бүрү өңнерлиг чуруктар-биле дола берген. Паркта аттракционнар, кушкаштар, ыяштар, ойнаарактар дээш, кандыг чуруктарны чок дээр! Чаптанчыгбайларның чурраан чуруктарын баспас дээш, ада-иелер кончуг оваарымчалыг эртип турлар. Уда-ваанда парктың уран чүүл удуртукчузу Татьяна Доржу чурук мөөрейиниң түннелдерин чарлапты. 6-дан 10 хар чедир уруглар аразынга бирги черни 5 харлыг Ренат Ховалыг, ийги черни 6 харлыг Галина Дембирел, үшкү черни 6 харлыг Шончалай Димит алган. Олар шупту ада-иелериниң чуруктарын чурраан. А 7-ден 14 харлыг уруглар аразынга чурук мөөрейинге бирги черни 5-ки классчы (кайы школа-ның өөреникчизи дээрзин билип албааным хомуданчыг) Айыраң-Санаа Чап алган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Авам, ачам мээң-биле кезээ шагда кады чорзун!

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Ол паркты аажок чараш кылдыр чуруп көргүскен. Ийги черни Олчана Бойду (10 харлыг), үшкү черни Сайлык Түлүш алган-

нар. Уругларга өртектег белектерни тывыскан болгаш мөөрейге киришкен уругларга база чаагай шаңналдарны, ойнаарактарны үлээн.

Тыва Республиканың ОШАЧКИ албаны, «Чаңгыс демниг Россия» партиясы, Культура болгаш уран чүүл департаментизи «Светофор—мээң өңнүүм» деп темага чурук мөөрейин организастан. Амгы үеде хоорайда чорудуп турар «Кичээңгейлиг болунар, уруглар!» деп акцияның иштинде ук мөөрейни эрттирип турар. Оң кол сорулгазы — уругларның орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин кайы хире билирин хынаары. Школа болгаш садик назылыг уруглар мөөрейге идепкейлиг киришкен. Олар орук шимчээшкениниң айыыл чок чоруунуң дүрүмнерин билиринге багай звес билин көргүскен. ОШАЧКИ албанының ажылдакчыларының чугаалап турары-биле алырга, уруглар светофорнуң кандыг өңүгө болгаш кудумчуну кажан кезип болурун, орук кезерде бир дугаар кайы талаже көөрүн дээн ышкаш дүрүмнерни эки билир. «Школа,

садик башкыларының болгаш ада-иелерниң орук шимчээшкениниң дүрүмнеринге хамаарыштыр өөредии чугула черни ээлээр ужурлугу» — деп, олар демдегеп турар. Ук мөөрейге бирги черни Буяна Монгуш алгаш, орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң дугайында көргүскен дискини болгаш теннис ойнаар херекселдерни белекке алган. Буяна светофорлуг кудумчуну чараш, тодазы-биле чуруп көргүскен. Ол чыылганнарга орукту кандыг таварылгада кезерин

тайылбырлап, орук шимчээшкениниң дүрүмнерин албан билирин уругларга чагаан.

Оон аңгыда, паркта Кызыл уругларның чогаадкчы кол тивтериниң байырлыг концерти чон улуг өөрүшкү-биле көргөчү чаптанчыгбайлар боттары оюн-көргүзүү-биле көрүкчүлүг кайгаткан. Концерт үезинде экаас-чараш кеттингеннерни тектиг белектер-биле шаңнаан.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Уругларның холдары-биле...

Кижиниң бодунуң холу-биле кылган кылыглар чүүден артык үнелиг белек ол болур дээр болгай. Июнь 1-ниң хүнүнде онзагай, чараш, а ылаңгыя катаптанымас белек дилээн кижиле болза, ону Кызылдың Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионунуң чанынга болуп эрткен бүгү республиканың «Уруглар. Техника. Чогаадкчы чорук.» фестивалындан тып алыр турган боор. Чүге дээрге аңаа республиканың барык шупту кожуннар-дан уругларның янзы-бүрү материалдардан, тускай техника ажылдап тургаш кылган кылыгларын немелде өөредилге төптөрүнүн эштежилгелери делгеп салган. Делгелени Июнь 1-ниң — Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнүгө тураскаадып ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызы организастан.

Ортумак ниити өөредилгениң чанында немелде техниктиг өөредилге республикага 60 чыл бурунгаар ажылдап эгелээн. Ынчан, 1951 чылдың февраль 16-да, Кызылга областың «Бичи техник» станциясы ажылдап эгелээн турган, а 1953 чылда ук станцияның сургуулдарының кылыгларын хоорай чергелиг делгелге көргүскен. Дараазында бүгү республика чергелиг делгелени 1956 чылда организастан. Аңаа республиканың район бүрүзүнде ажылдап турган «Бичи техниктер» төптери киришкен. Оон бээр ам 60 чыл эрткен, ол үениң дургузунда немелде

техниктиг өөредилге эки-даа, берге-даа үелерни чурттап эрткен болгаш бо хүнде оң кол өзээ Кызыл хоорайда, республиканың сургуулдарының техниктиг чогадылга төвүнде бактаап турар. Амгы үеде немелде өөредилге эштежилгелеринде чүгле хеме-, авиа-болгаш авто эптелгени звес, а ус-шеверниң янзы-бүрү хевирлерин уругларга өөредип турар. А езулуг техниктиг эптелге бөлгүмнериниң саны аргажок эвээжей бергени хомуданчыг. Амгы үеде шак ындыг бөлгүмнер чүгле Кызылда болгаш Таңды кожунда ажылдап турар. Таңды кожунуң «Бичи техниктер станциясының» методизи Л.Э. Конгарның чугаалап турары-биле, станцияда авиа-, авто-, хеме-эптелгеден аңгыда, ыяштан, демиден, саазындан ус-шевер кылыгларын кылыр 11 аңгы бөлгүм ажылдап турар. Ында ниитизи-биле 90 ажыг, школа назыныг уруглар хаара туттунган. Фестивалга уруглар боттарының авиа-, авто-болгаш хеме модельдерин бараалгатканнар.

Кызылдың №9 ортумак школазының технология башкысы база техниктиг кылыглар бөлгүмүнүн удуртукчузу Х.М. Токаш-оол база мында сургуулдарның ыяштан, чуга демиден кылган янзы-бүрү хевирлиг хемелерин делгээн. Оң чугаалап турары-биле хемелерниң моторларын олар эрги автомашиналардан, магниттиг ырлаар хааржактардан алгаш кылып ап

турарлар. Бөлгүмде 16 элээди оол барып турар. Олар эптелге кичээлдерин аажок сонургаар болгаш модельдерин кончук шевир кылып турарлар. Езулуг авто-, авиа-болгаш хеме-эптелге кылыгларын делгээн немелде өөредилге төптери ховар болганы хомуданчыг. Немелде өөредилгениң шак ол хевир республикада нептереңгей звес болуп турарын ол херечилеп турар.

А ус-шевер чоруктуң чамдык хевирлеринге, чижээ: чинчи-шуру дискен, аргаан, даараан, дустуг далгандан туткан, ыяштан чазаан, чонар-даштан сиилбээн кылыгларны делгелге хөйү-биле көргүскен. Олар шупту тус-тузунда боттарының онзагай, чараш катаптанымазы-биле кижиниң кичээңгейин ала-чайгаар хаара туду бээр. Кызыл кожунуң «Эврика» немелде өөредилге төвүнде чинчи-шуру дизер бөлгүмүнүн сургуулдарының бисерден дискен кылыгларын көргөш, кижиле кайгап ханмас. Бөлгүмүнүн удуртукчузу Н.Ф. Венгер фестиваль үезинде бисер дизеринге мастер-классты эрттирген. Оон аңгыда төптөртүн удуртукчу башкылары кидис өеринин, хөм өрүүрүнүн, чонар-даш сиилбиринин, ыяштан кылган дүрзүлери каастап чуруурунун, пөс кескиндилеринден өрүүрүнүн мастер-класстарын база эрттирген.

Би-Хемниң Уругларның болгаш элээдилериниң немелде өөредилге төвү делгелгеде дустуг далгандан, пөстен, ыяштан кылган кылыгларын делгээн. М.В. Самохвалова удурткан бөлгүмүнүн дустуг далгандан кылган дүрзүлери белек-селек садып турар садыгларга саарар кылдыр салыр болза, садып алыкчылар дораан апар дээрзинге чигзиниг чок. Черле ынчаш, уругларның бисерден, ыяштан, чонар-даштан кылган чүүлдерин садып алыр дээн күзөлдиг көрүкчүлөр ол хүн хөй болган.

Республиканың ниити ортумак школаларындан аңгыда фестивальга тускай хевирниң школалары база киришкен. Ак-Довурактың кадык кошка уругларның 6-гы хевирниң интернат-школазы база сургуулдарының кылыгларын дерээн. Школада ниитизи-биле 50 уруг өөренип турар, олар шупту кадыкының байдалы-биле бот-башкарнып шимчеп шыдавас-даа бол, холдары-биле кылып турар

«Эвриканың» сургуулдары бисер дизериниң мастер-класстын көргүскен.

чүүлдери кайгамчык. Тарааның янзы-бүрү хевирлерин чыып, чыпышырып, өңөп тургаш кылган чуруктар бир тускай, онзагай чаражы-биле көрүкчүлөргө кичээңгейин хаара туткан. Кызылдың дыңнаары багай уругларның интернат-школазы база мында ыяштан кылган бажыңга херек чүүлдерни дерип алган.

Фестивалдың түңнелинде тергил дээн ажылдарның авторла-

рын, оларның удуртукчу башкыларын, немелде өөредилге төптөртүн шаңнаан. Шак мындыг, уруглар чүгле чогаадкчы чоруун звес угаан-медерелин база сайзырап турар чогаадкчы мергежилдер бистин уругларыныска өөредип турар башкыларга четтирген илеретпес аргажок.

Аяна БИЧЕ-ОО

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛД база авторнуң тырттыр чуруктары.

Сарыг-Септин шевир кыстарының аргаан ойнаар-кыстары.

Бай-Хаакта «Бичи техниктерниң» чогааткан терге-автомашиназы.

Тарааның аңгы-аңгы хевирлеринден кылган «Койгуннар».

Хүрештен болгаш «Мини-мисс — 2011» мөөрейден репортажтарны солунуң дараазында номеринден номчуур силер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол углаанышкынының дугайында

2011 чылдың март 22 №172 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың 2020 чылга чедир Социал-экономиктиг хөгжүлдери-стратегиязын боттандыраар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның докт-ры болза:

1. Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол углаанышкыны кылдыр мас-күш-культура болгаш спорт, аныяктар-хостуг үезин шын ажылгаарын болгаш хаара туттунарарын хөгжүдөр талазы-политиканы хевирлээрин тодарадыр.

2. Тыва Республиканың Аныяктар болгаш

спорт яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол углаанышкыны боттандыраар талазы-биле бердинген хемчеглер планын бадылаар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезинге контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды А.П. Дамба-Хууракка хүлээди.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың март 22-де хүлээп алганы №172 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызының 2011 чылда ажил-чорудулгазының кол углаанышкыны боттандыраар талазы-биле хемчеглер планы

Хемчеглер	Саң-хөө ханды-рылгазы	Күүсе-дир хуу-саазы	Харыысалгалыг боттанды-рыкчылар	Манаттынып турар үре-түннели
1	2	3	4	5

I. Нормативтиг эрге-хоойлу, эртем-методиктиг, мониторинг талазы-биле хандырылганы

Тыва Республиканың дараазында докт-арының болгаш Тыва бликаның хоойлула-телевилелдерин ажил-лыр болгаш Тыва Рес-пуб-ликааның Чазанга сайга-өрү-биле кириер:		Март	Тыва Рес-пуб-ликааның Аныяктар болгаш спорт яамызы	Күш-культура болгаш спорт адырынга күрүне-ниитилел башкарылганы-ның системазын тургу-зары.
Тыва Республикада лтура болгаш спорт нда" Тыва Республи-хоойлузунче өскерил-ириеринин дугайында;		Март - апрель		"Тыва Республикада күш-культура болгаш спорт дугайында" Тыва Рес-пуб-ликааның хоойлузунун 13-кү чүүлүнүн эрге-хоойлу чурумчудулгазында четпес таланы чайладыр.
Олимпий, Паралимпий рдлимпий оюннары-мпионнары аттарны алган, ол оюннарга егейинин болгаш Евро-чемпионаттарынга дыг черлерни ээлээн еспубликаның спорт-нга болгаш оларның леринге чурттаар ава тудуп алырынга алырынга) субсидия иң чуруму болгаш не-ринин дугайында дү-бадылаарының дуга-		Апрель		Спортчулар болгаш тренерлеринин байдалын экижидеринге күрүне магадылалын бээр.
20 чылга чедир хуу-Тыва Республикага ьтура болгаш спорт-күдөр талазы-биле ияны бадылаарының да;		Апрель		2020 чылга чедир хуу-саада республикага күш-культура болгаш спорт системазын хөгжүдери-нин кол сорулгалары бол-гаш даалгаларын, угла-нышкынын тодара-дыры.
Тыва Республикада кү-аныяктар политика-дугайында" Тыва Рес-ның Хоойлузунга өс-лер кириеринин дуга-		Июнь		Нормативтиг эрге-хоойлу баазынын экижи-дери.
1-2015 чылдарда "Ты-убликаның аныякта-республиканың тус-улгалыг программа-скерилгелер кири-гатайында;				2011-2015 чылдарда "Тыва Республиканың аныяктары" деп респуб-ликааның тускай сорулга-лыг программаны боттан-дырып турарының конт-ролюн чорудуп турар Кү-рүне чагыкчызы болгаш органны өскертири.
10 чылда Тыва Рес-да аныяктарның бай-еп күрүне илеткелин-рының дугайында.		Сентябрь		Аныяктар аразында болуп турар болуушкун-нар, Тыва Республикада аныяктарның социал бай-далы, оларның чидиг айты-рылганының дугайында системажыттыг ин-формацияны көргүзери.

1	2	3	4	5
1.2. Аныяктар политиказы-ның, массалыг күш-культура болгаш спортту хөгжүдөр, чон ортузунга кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаар болгаш оларны күүседир-биле хемчеглер планын бот-тандыраар адырга муниципал-дыг, регионалдыг, федерал-дыг деңгелдеринин күүсекчи эрге-чагырга органны-биле, хөй-ниити организацияла-ры болгаш каттыжылгалары-биле, массалыг информация чепсектери-биле кады ажыл-дажылга дугайында дугур-жулгаларны ажилдап кылы-ры болгаш оларга ат салыры.	Бирги чартык чыл	Тыва Рес-пуб-ликааның Аныяк-тар болгаш спорт яамызы	Аныяктар полити-казының, массалыг күш-культура болгаш спорт-ту хөгжүдөр, чон орту-зунга кадык-чаагай амы-дыралды суртаалдаар адырга муниципалдыг, регионалдыг, федерал-дыг деңгелдеринин күү-секчи эрге-чагырга ор-ганны-биле, хөй-ниити организациялары бол-гаш каттыжылгалары-биле, массалыг инфор-мация чепсектери-биле кады ажылдажылганы калбартыры.	
1.3. Дараазында методик-тиг сүмелерни ажилдап кы-лыры, бадылаары болгаш шупту деңгелдеринин күүсек-чи эрге-чагырга органны-че, аныяктарның хөй-ниити организацияларының (катты-жылгаларының) төлээле-ринче чорудары: - бүгү хевирлеринин күш-ажылчы организацияларынга бүдүрүлге гимнастиказын, өөредилге черлеринин эрте-ни зарядканы организа-аар болгаш эрттирер дугайында; - чурттап турар девискээ-ринин аайы-биле спортчу-массалыг хемчеглерни ор-ганиза-аарының дугайында; - бажынар аразының волонтер отрядтарының ажил-чорудулгазын органи-за-аарының дугайында; - аныяктар ортузунга ка-дык-чаагай амыдыралды сур-таалдаар, наркомания, алко-голизм болгаш таакпылаар чорукка удур суртаал ажы-лын чорудар волонтер от-рядтарына аныяктарның киржилгезин организа-аарының хевирлеринин дуга-йында.	Февраль-март	Тыва Рес-пуб-ликааның Аныяк-тар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Өөредилге бол-гаш эртем яамы-зының ТКСЭБИ	Бүдүрүлге гимнасти-казын, эрте-ни заряд-каны, волонтер болгаш телевилел ажил-чору-дулгазын организа-аар болгаш эрттирер тала-зы-биле айтырылгарга хамаарыштыр шупту деңгелдеринин күүсекчи эрге-чагырга органны, хөй-ниити организа-цияларының төлээле-ринин методиктиг хан-дырылганы.	
1.4. Дараазында монито-рингилерни организа-аары болгаш эрттирери: - өөредилге черлеринин 10-гу класстарының өөреник-чилеринин өөредилге про-граммаларына үндезилеп, күш-шыдал сайзырадыр бол-гаш күш-шыдал белетке-лини; - чурттакчы черлеринин ажык-дески спортчу тудуг-лар-биле хандырынганының.	Чыл дургу-зунда	Тыва Рес-пуб-ликааның Аныяк-тар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Өөредилге бол-гаш эртем яамы-зының ТКСЭБИ, тус чер бот-баш-карылга орган-нары (дугуржулга езугаар)	Өөредилге програм-маларына үндезилеп, бичии уруглар биле аныяктарның күш-шыдал белеткелин үнелеп көөрү.	Чурттакчы черлеринин ажык-дески спортчу тудуг-лар-биле хандырынганының байдалдарын үнелеп көөрү.
1.5. Танды, Барыын-Хем-чик кожууннарның чурттакчы чонунун ортузунга дараазы-нда социологтуг айтырыш-кынарны организа-аары болгаш чорудары: - "Аныяктарның социал байдалын билип турары"; - "Күш-культура болгаш спорт кичээлдерин эрттире-ринге тургустунган байдал-дарга чонун таарзынып турары"	Чыл дургу-зунда	Тыва Рес-пуб-ликааның Аныяк-тар болгаш спорт яамызы	Аныяктарның ботта-рының байдалына таар-зынып турарын өөренип көөрү.	Күш-культура бол-гаш спорт кичээлдерин эрттиреринге тургустун-ган байдалдарга чонун таарзынып турарын өөренип көөрү.
II. Массалыг күш-культура, спорт болгаш аныяктар политиказының инфраструктуразын тургузары болгаш сайзырадыры				
II.1. Хоорай болгаш суур муниципалдыг тургузулгар-ның девискээринде ажык-дески спортчу тудугларны чаагайжыдары, тус чер ад-министрацияларының көдээ черлер девискээрлеринге ба-за республиканың, федерал-дыг күүсекчи эрге-чагырга органнының албан черле-ринин девискээринге масса-лыг спорт хевирлеринин (фут-бол, баскетбол, волейбол, хоккей д.о.ө.) ажык-дески спортчу тудуглар четкизин сайзырадыры.	ФБ-8,5 млн. рубль; РБ-10,0 млн.	Чыл дургу-зунда	"Капиталдыг тудуг эргелели" Тыва Республика-ның күрүне албан чери, Тыва Рес-	Спорттун массалыг хевирлеринге өөренип байдалдарны тургузары.
II.2. Ак-Довурак хоорайда "Бичии уруглар болгаш элээ-дилеринин спортчу школазы" бичии уругларның немелде өөредилгезинин муниципал-				Республикада спорт инфраструктуразын эки-жидери, чонну хөйү-биле күш-культура, спортче хаара тудар, кадык-чаа-

1	2	3	4	5
дыг өөредилге черинин стадионунга кылымал шыыглыг футбол шөлүн тудары ("2006-2015 чылдарда Россия Федерациязынга күш-культура биле спортту сайзырадыры" федералдыг тускай сорулгалыг программаның болгаш "2011-2013 чылдарда Тыва Республикага күш-культура биле спортту сайзырадыры" республиканың тускай сорулгалыг программаның боттандырылы).	рубль		публиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Ак-Довурак хоорайның чагыргазы (дугуржулга езугаар)	гай амыдыралга сонугалды оттурары.
II.3. "Шагаан-Арыг хоорайда эштер бассейни" болгаш "Кызыл хоорайның №8 ортумак нити өөредилге школазының спорт залының немелде тудуу" деп объектилерни ажылгалче кириери.	ФБ-40 млн. дургунда; РБ-60,4 млн. рубль	Чыл дургунда	"Капиталдыг тудуг эргелели" Тыва Республиканың күрүне албан чери, Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Улуг-Хем кожуунун чагыргазы (дугуржулга езугаар), Кызыл хоорайның мэриясы (дугуржулга езугаар)	Республикада спорт инфраструктураны хөгжүдери, чонну хөйү-биле күш-культура, спортче хаара тудар, кадык-чаагай амыдыралга сонугалды оттурары.
II.4. Культура, өөредилге болгаш спорттун муниципалдыг албан черлеринин чанынга кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаар баазалыг пилотчу (волонтержу) шөлчүгештерни тургузары.	Биргичартык чыл		Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Аныяктарга социал ужу-дузалыг төлөвилелдерни боттандыраары, аныяктар ортузунда кем-херек үүлгедир чорукту эвээжедири.
III. Чоннуң аңгы-аңгы категорияларының ортузунга күш-культура-массалыг ажылдыг организациялары				
III.1. Күш-ажылчы организацияларга бүдүрүлгө гимнастиказын, болгаш бүгү хевирлерни өөредилге черлеринге эртенги зарядканы организациялары болгаш эрттирери.	Докта-мал		Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, ведомстволар, организациялар, албан черлери, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Кадык-чаагай амыдыралга сонугалды оттурары, кадыкшыл хумагалаар технологияларны ажылгалче кириери.
III.2. Ведомстволар, яамыларның ажылдакчыларының (чоннуң) спорт залдары болгаш бассейннерге баары.	Чыл дургунда		Яамылар, ведомстволар, организациялар, албан черлери, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Албан черлеринин ажылдакчыларының спорт залдары баарын системажыдары, кадык-чаагай амыдыралга сонугалды оттурары.
III.3. Ай санында Кадыкшыл хуннерин, Спорт декадаларын, чурттап турар девискээрлери, ажылы, өөредилгезинин аайы-биле массалыг спорт хевирлеринге, спортчу эстафеталарга маргылдааларны, походтарны. Чоннуң аңгы-аңгы категорияларының ортузунга массалыг спортчу акцияларны эрттирери.	Чыл дургунда		Яамылар, ведомстволар, организациялар, албан черлери, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Чонга чурттап турар девискээрлери, ажылы, өөредилгезинин аайы-биле спортчу хемчеглерни системажыдары, кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары.
III.4. Спорттун хөйде чединген хевирлери болгаш профессионал белеткел талазы-биле мергезилдерге ажылдап турар чонга ведомство (корпоратив) маргылдааларын, спартакиадаларын эрттирери.	Чыл дургунда		Яамылар, ведомстволар, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Ажылдап турар чон ортузунга кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары болгаш аңаа сонугалды оттурары.
III.5. Азияның көшкүн чоннарының аразынга делегей чергелиг турнирни организациялары болгаш эрттирери.	1566 муң рубль	Август	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Спорттун чончу болгаш национал хевирлерин сайзырадырынга сонугалды оттурары.
III.6. Шеригже кыйгыртыр назы четпээн аныяктар ортузунга республика спартакиадазын эрттирери.	80 муң рубль	Май	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары болгаш аңаа сонугалды оттурары, шеригже келдиртир назы четпээн аныяктарны Россия Федерациязының Чепсектик Күштеринге албан эрттиреринге белеткээри.
III.7. "Улегерлиг спортчу күш-ажылчы коллектив" деп республика мөөрейин эрттирери.	50 муң рубль	Чыл дургунда	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары болгаш аңаа сонугалды оттурары.
IV. Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының чыынды командаларының курлавырын белеткээри				
IV.1. Россияның өөреникчилеринин 5-ки чайгы спартакиадазының республика чадазын эрттирери	360 муң рубль	I, II кварталдар	Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының чыынды командаларының спортчу курлавырын белеткээри, школачылар ортузунга кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары
IV.2. Тыва Республиканың чыынды командаларын Сибирь федералдыг округтун маргылдааларына кириштирери (Россияның өөреникчилеринин 5-ки чайгы спартакиадазының чадазы, Спортчу хевирлер талазы-биле Россияның первенствозу).	700 муң рубль	II квартал	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының чыынды командаларының спортчу курлавырын белеткээри.
Кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары				
IV.3. 1996-1997 чылдарда төрүттүнген элээди оолдарның аразынга хостуг хүреш талазы-биле Сибир федералдыг округтун первенствозун Кызыл хоорайга эрттирери.	250 муң рубль	сентябрь	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Спортчу хүреш федерациясы (дугуржулга езугаар)	дыралды суртаалдаары Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының чыынды командаларының спорт курлавырын белеткээри
V. Аныяктарның хостуг үезинин ажылгалын болгаш ажылга хаара тударының программаларын, социал угланышкынның өөредилге төлөвилелдерин боттандыраары				
V.1. Социал угланышкынның өөредилге төлөвилелдерин деткири болгаш боттандыраары: - «Кызыл хоорайда «Аныяк» өөредилге төвүнүн баазасында «Тывыштыг аныяктарның девискээри» деп төлөвилелдин кызыгаарына өөренип турар аныяктарның сайгарлыкчы, лидер шынарларын сайзырадыры болгаш профессионал ориентациязын чорудары».	150 муң рубль	Чыл дургунда	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	аныяктарының нисанынга хамаарыш төлөвилелдин ажыл рудулгазында кири турар аныяк кижилер үлүүн улгаттыра аныяк хамаатылар ажылга тургустунарга хамаарышкан аныяктарны шийтирери.
- Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының Тываның күрүнениң кадрлар эде белеткээр болгаш квалификациязын бедидер институтунун педагогика, психология болгаш аныяктар политиказының кафедрасының баазасынга "Күрүнениң аныяктар политиказының адырында ажылдап турар кадрларны белеткээр болгаш квалификациязын бедидеринге регионнар аразының шөлчүгезин";	30 муң рубль		Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының ТКСКББ	
- "Республиканың күш-ажыл рыногунун хереглелдерин прогнозтаар болгаш мониторингизин чорудар болгаш профөөредилге доозукчуларын ажылга тургузар төл" деп күрүнениң немелде өөредилге албан черинин баазасынга "Парус-Профиль" деп профориентация төлөвилелин	30 муң рубль		Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Ажылга хаара турар программалар эзу аныяктарга күрүне, кимчези. Назы четп аныяктарны түрү аныяк хаара тудар кедээде ажыл аныяктарны сезон ажылдарже хаара турары, профессионал өөредилге черлеринин доозукчуларын стажировка эртери болгаш оларны ажылга тургузары.
V.2. Дараазында угланышкыннарлыг программаларны боттандыраары: - 14-тен 18 хар чедир назылыг назы четпээн аныяктарны түрүде ажылга хаара тудары; - 18-тен 30 хар чедир назылыг кедээде ажыл чок аныяктарны сезонуг ажылдарже хаара тудары; - организациялар болгаш бүдүрүлгелер баазасынга профессионал өөредилге черлеринин доозукчуларының стажировка эртери болгаш оларны ажылга тургузары;	Чыл дургунда		Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Күрүнениң чоннуң ажылга хаара тудар агентилели, Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар)	Ажылга хаара турар программалар эзу аныяктарга күрүне, кимчези. Назы четп аныяктарны түрү аныяк хаара тудар кедээде ажыл аныяктарны сезон ажылдарже хаара турары, профессионал өөредилге черлеринин доозукчуларын стажировка эртери болгаш оларны ажылга тургузары.
VI. Кадрлар, информация, эртем-методиктиг хандырылга				
VI.1. Күрүнениң аныяктар политиказының кол угланышкыннарының боттандырыын парлалга болгаш электронуг массалыг информация чепсектеринге чырыдары.	35 муң рубль	Чыл дургунда	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, тус чер бот-башкарылган органнары (дугуржулга езугаар), МИЧ.	Республикада Күрүнениң аныяктар политиказының кол угланышкыннарының информация чепсектеринге чырыдары.
VI.2. Күрүнениң аныяктар политиказының кол угланышкыннарының кызыгаарында төлөвилелдерни эң-не эки чырытканы дээш массалыг информация чепсектеринин аразында республика мөөрейин организациялары болгаш эрттирери.	40 муң рубль	Чыл дургунда	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы	Күрүнениң аныяктар политиказының кол угланышкыннарының кызыгаарында төлөвилелдерни чырыдары.
VI.3. Чон ортузунга кадык-чаагай амыдыралдын үнелиг талаларын суртаалдаар социал реклама роликтерин, телевидение, радиога дамчыдылгаларны эрттирери.	50 муң рубль	Чыл дургунда	Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт яамызы, Тыва Республиканың Кадык камгала болгаш социал хөгжүлдө яамызы	Чон ортузунга кадык-чаагай амыдыралды суртаалдаары.

2011-2013 чылдарда Тыва Республиканың девискээринге бөрүлерниң санын кызыгаарлаар талазы-биле хемчеглер дугайында

2011 чылдың апрель 4 №231 Кызыл хоорай

1995 чылдың апрель 24-те хүлээп алдыганы "Дириг амытаннар делегейинин дугайында" №52-ФХ федералдыг хоойлунун 6-гы чүүлү, 2009 чылдың июль 24-те хүлээп алдыганы "Аңнаашкын болгаш аңчыыр курлавырларын камнап алырының дугайында база Россия Федерациязының тускайлаң хоойлужудунга актыларынче өскерилгелер кириеринин дугайында" №209-ФЗ федералдыг хоойлунун 48 чүүлү езугаар база бөрүлерин республиканың көдээ ажыл-агыйыга болгаш дириг амытаннар делегейинин дугайында эконо-

тиг когаралын кызырар, бойдус одагла-
да калчаа аарының эпизодтиг идеп-
ниң деңгелин чавызадыр болгаш чурт-
ны чоннуң кадыын болгаш амы-тын
гларын хандылар сорулга-биле Тыва
Республиканың Чазааның доктаадыры

Бердинген:

2011-2013 чылдарда Тыва Республиканың
скээринге бөрүлерниң санын кызыгаар-
талазы-биле хемчеглер планын;

2011-2013 чылдарда Тыва Республиканың
скээринге бөрүлер аңнаарының планын;
Тыва Республиканың девискээринге бөрү-
лери узуткааны дээш аңчыларга акша
нал төлевирлериниң чурумун;

Тыва Республиканың девискээринге
лери аңнаар талазы-биле эң-не дээр
үзүлгел дээш мөөрейни эрттирериниң
ында дүрүмү бадылаар.

Бөрүлерни аңнааны дээш акша шаң-
ы эр-кызы, назы-харындан хамаарылга
а бир бөрү дээш 7 муң рубль хемчээлге
аадыр.

Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы
лериниң санын кызыгаарлаар талазы-би-
емчеглерниң саң-хөө хандырылганын
аш егер-бөрү аңчызының хандырыл-
га чарыгдалдарны хандылар.

Тыва Республиканың аңчылар болгаш
кчы ажыл-агый комитеди:

2011 чылдың январь 1-ден 2013 чылдың
брь 31-ге чедир хуусаада бөрүлерниң
н эр-кызы болгаш хар-назынындан ха-
ылга чокка аңнаашкынның бүгү чөпшээ-
ннген аргалар болгаш чепсектери-биле
гаарлаар дугайында шийтирнн хүлээп

ай санында отчеттуг айның соонда айның
чедир Тыва Республиканың Чазаанче
аш Тыва Республиканың Саң-хөө яамы-

зынче узуткаттынган бөрүлерниң саны
болгаш бөрүлер узуткаан хамаатыларга
акша шаңналдың дугайында отчетту кириер.

5. Муниципалдыг тургузулгаларга бөрүлер-
ни узуткааны дээш эр-кызы, хар-назынын
кызыгаарлаа бир бөрү дээш 2 муң рубль
чедир хемчээлге немелде акша шаңналын
доктаадырын база аңчыларның материалдыг
сонуургалын бедидеринче угланган өске-даа
деткимче хемчеглерни ажылгаарын
саналдаар.

6. Тыва Республиканың Чазааның 2009
чылдың май 5-те хүлээп алганы "2009-2011
чылдарда Тыва Республиканың девискээринге
бөрүлерниң санын кызыгаарлаар талазы-
биле хемчеглер дугайында" №191 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чыл-
дың декабрь 17-де хүлээп алганы "Тыва Рес-
публиканың девискээринге бөрүлерни узут-
кааны дээш аңчыларга шаңнал төлевирлер-
ниң чурумунун дугайында" №637 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чыл-
дың июнь 10-да хүлээп алганы "Тыва Рес-
публиканың девискээринге бөрүлерни узут-
кааны дээш аңчыларга шаңнал төлевирлер-
ниң чурумунче өскерилгелер кириериниң
дугайында" №248 доктаалын;

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чыл-
дың декабрь 2-де хүлээп алганы "Тыва Рес-
публиканың девискээринге бөрүлерни узут-
кааны дээш аңчыларга шаңнал төлевирлер-
ниң чурумунче өскерилгелер кириериниң ду-
гайында" № 535 доктаалын күш чок деп
санаар.

7. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

8. Бо доктаалдың күсүлдөзүгү конт-
рольду Тыва Республиканың Чазааның Дар-
газының оралакчызы В.И. Енданга хүлээдир.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының коллегиязының составын бадылаарының дугайында

2011 чылдың апрель 1 №232 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чыл-
январь 24-те хүлээп алганы №15 док-
а-биле бадылаттынган Тыва Республи-
н Өөредилге болгаш эртем яамызының
ында Дүрүм езуугаар Тыва Респу-
б-н ың Чазааның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Өөредилге
аш эртем яамызының коллегиязының
инген составын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазааның 2007
ың июнь 19-та хүлээп алганы "Тыва
убликаның Өөредилге, эртем болгаш

анияктар политиказының яамызының
коллегиязының составын бадылаарының
дугайында" №676 доктаалын күш чок деп
санаар.

3. Бо доктаал 2011 чылдың январь 24-тен
эгелеп тургустунган эрге-хоойлу хамаарыл-
галарына неперээр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың апрель 4-те хүлээп алганы №232 доктаалы-биле бадылаттынган за Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының коллегиязының СОСТАВЫ

М. Потапова — Тыва Республиканың
дилге болгаш эртем сайыды, даргазы;

Д. Натсак — Тыва Республиканың
дилге болгаш эртем сайыдының бирги
акчызы, дарганың оралакчызы;

О. Сундуй — Тыва Республиканың
дилге болгаш эртем яамызының килдис
лекчизи, секретарь;

С. Андалаева — Кызыл хоорайның
язының өөредилге болгаш аныяктар
тиказының талазы-биле департаменти-
н даргазы (чөпшээржилге-биле);

М.М. Бадыргы — Тыва Республиканың
тура сайыдының оралакчызы;

В. Горбунова — Бичин уруглар сайзы-
ртөп — Кызыл хоорайның №6 муницип-
ыг автономнуг школа мурнунун өөре-
е албан чериниң директору (чөпшээр-
илге-биле);

И. Долгих — "Т.Б.Куулар аттыг №2 ор-
к ниити өөредилге школы" муницип-
ыг өөредилге албан чериниң директору
дээржилге-биле);

В. Любимова — Тыва Республиканың
ктар болгаш спорт талазы-биле сайыды-
оралакчызы;

О. Ондар — Тываның күрүне универси-
ниң ректору (чөпшээржилге-биле);

С. Ооржак — Тыва Республиканың
едилге болгаш эртем яамызының эртем,

кадрлар белеткелиниң болгаш мурнады хөг-
жүдөр "Өөредилге" национал төлөвилелди
боттандылар эргелелдин даргазы;

Ч.С. Ооржак — "Ак-Довурак хоорайның
№3 профессионал училищези" күрүнениң
эге профессионал өөредилге чериниң
директору;

Н.О. Охемчик — Россия Федерация-
зының улус өөредилгезиниң болгаш эртем
ажылдакчыларының профэвилелиниң Тыва
Республикада регионал салбырының дарга-
зы (чөпшээржилге-биле);

Л.Н. Очур — Кызыл хоорайның өөреник-
чилериниң техниктиг чогаадылганының
республика төвү күрүнениң уругларның
немелде өөредилге чериниң директору;

А.О. Пирингиле — Кызыл хоорайның
дыңнаары багай уругларның республиканың
1-ги хевириниң тускай (коррекциялаар) школа-
интернады күрүнениң ниити өөредилге албан
чериниң директору;

Т.Н. Тогочакова — Тыва Республиканың
өөредилге болгаш эртем сайыдының ора-
лакчызы;

С.Ш. Чаш — Тыва Республиканың Өөре-
дилге болгаш эртем яамызының планнаш-
кын-экономика килдизиниң даргазы;

А.М. Черноогодов — Улуг-Хем кожуунунун
чагыргазының өөредилге эргелелиниң
даргазы (чөпшээржилге-биле).

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың июнь 30-де хүлээп алганы №324 доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың апрель 4 №234 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
адыры болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2009
ың июнь 30-де хүлээп алганы "Тыва Рес-

рының юридиктиг албан черлеринге болгаш
хууда кижилерге чедирип турары күрүне
ачы-дузазының даңзызын бадылаарының
дугайында" №324 доктаалына дараазында
өскерилгелер кириер:

1) доктаалдың кирилде кезээнде "Тыва
Республиканың Чазааның 2009 чылдың
декабрь 9-та хүлээп алганы №713 доктаалы-
биле бадылаттынган Тыва Республиканың
регионалдыг саң-хөөзүн реформалаарының
програмазының" деп сөстөрни "2010 чыл-
дың июль 27-де хүлээп алганы "Күрүнениң
болгаш муниципалдыг ачы-дуза чедирилге-
зин организастаарының дугайында" №210-
ФЗ Федералдыг хоойлунун, Тыва Респу-
бликаның Чазааның 2006 чылдың август 23-те
хүлээп алганы "Тыва Республиканың күрүне
эрге-чагыргазының күүсекчи органнының
күрүне ачы-дузазы чедирериниң админис-
тративтиг регламентилериниң системазын
тургузарының дугайында" №999 доктаал-
дын, Тыва Республиканың Чазааның 2008
чылдың апрель 11-де хүлээп алганы "Тыва
Республиканың күүсекчи эрге-чагырга
органнының чедирип турары күрүне ачы-

дузазының чаңгыс аай даңзызының дугайы-
нда дүрүмнү бадылаарының дугайында" №215
доктаалдың," деп сөстөргө солугу;

2) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-
чагырга органнының юридиктиг болгаш
физиктиг төлээлерге чедирип турары күрүне
ачы-дузазының даңзызын капсырылгада
киргени езуугаар арттылар.

3. Юридиктиг албан черлеринге болгаш
хууда кижилерге чедирип турар Тыва
Республиканың күүсекчи эрге-чагырга ор-
ганны бо доктаалды хүлээп алган хүнден
тура ийи ай хуусаа дургузунда күрүне ачы-
дузазы чедирериниң административтиг рег-
ламентилерин ажилдап кылыр болгаш
бадылаар.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ

Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың ноябрь 8-те №1219 доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында 2011 чылдың апрель 4 №235 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2005
чылдың ноябрь 8-те хүлээп алганы "Бүгү
өрээлдери Тыва Республиканың өнчүзү бо-
луп турар хөй аал чурттаар бажыңнарны
башкаарының чурумунун дугайында" №1219
доктаалына дараазында өскерил-
гелерни кириер:

1) доктаалда:

а) 2-ги пунктта "Тыва Республиканың Өн-
чү-хөреңгизин башкаарының талазы-биле
агентилели" деп сөстөрни "Тыва Республика-
ның Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарыл-
галарының яамызы" деп сөстөр-биле солугу;

б) 4-кү пунктуну күш чок деп санаар;

2) Бүгү өрээлдери Тыва Республиканың

өнчүзү болуп турар хөй аал чурттаар бажың-
нарны башкаарының чурумунда:

а) адында "Чурумунун дугайында дүрүм"
деп сөстөрни "Чурум" деп сөс-биле солугу;

б) 3-кү пунктта "Тыва Республиканың
Өнчү-хөреңгизин башкаар агентилели

(моон ыңай - Агентилел)" деп сөстөрни "Тыва
Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңги
хамаарылгаларының яамызы (моон ыңай -
Яамы)" деп сөстөргө солугу;

в) 4-кү пунктта "Агентилел" деп сөстү
"Яамы" деп сөс-биле солугу;

г) 5-ки пунктта "Агентилел" деп сөстү
"Яамы" деп сөс-биле солугу;

д) 7-ги пунктта "Агентилел" деп сөстү
"Яамы" деп сөс-биле солугу, "болгаш ажык
мөөрейни эрттирген хүнден тура он ажыл хү-
нүнүн дургузунда хөй аал чурттаар бажың-
нарда өрээлдер ээлериң шуптузун айыт-
тынган мөөрейниң түңнелдериниң дугайында
база тодаргай бажыңны башкаар керээниң
байдалдарының дугайында дыңнадыр" деп
сөстөрни ал каар;

е) 8-ки пунктуну ал каар;

ж) 9-кү пунктуну ал каар;

2. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың январь 18-те хүлээп алганы №14 доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың апрель 4 №236 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-
таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008
чылдың январь 18-те хүлээп алганы "Тыва
Республиканың Чазааның чанында хоойлу-
жудулга ажыл-чорудулгазының талазы-биле
ведомстволар аразының комиссиязының
дугайында" №14 доктаалына дараазында
өскерилгелерни кириер:

1) доктаалдың 2-ги пунктунда "болгаш
ажылчы бөлүктөрүнүн составы" деп сөстөрни
ал каар;

2) Тыва Республиканың Чазааның ча-
нында хоойлужудулга ажыл-чорудулгазы-
ның талазы-биле ведомстволар аразының
комиссиязының дугайында Дүрүмде:

а) 1-ги пунктта "Тыва Республиканың Ча-
зааның Аппарады, Тыва Республиканың Ча-
зааның Даргазының Канцеляриязы, Улуг
Хуралдың палаталары" деп сөстөрни "Чазак
Даргазының Канцеляриязы болгаш Тыва
Республиканың Чазааның Аппарады, Дээди
Хурал (парламент)" деп сөстөр-биле солугу;

б) 4-кү пунктуну дараазында уткалыг
абзац-биле немээр:

"Комиссияга ажылче Тыва Республика-
ның күүсекчи эрге-чагыргазының органны-
ның өске-даа албан-дужаал эдилээн тө-
лээлерин, специалисттерин, эксперттерин
хаара тудар, бодунун ажыл-чорудулгазының
угланышкыннарының аайы-биле ажылчын
бөлүктөр тургузар эргелиг."

в) 5-ки пунктта алдыгы абзацта "дар-
зыр" деп сөстүн мурнунга "Чазак Даргазы-
ның Канцеляриязынга болгаш" деп сөстөр-
биле немээр;

3) Тыва Республиканың Чазааның ча-
нында хоойлужудулга ажыл-чорудулгазы-
ның талазы-биле ведомстволар аразының
комиссиязының (моон ыңай - ведомстволар
аразының комиссиязы) составында:

а) ведомстволар аразының комиссия-
зының составында:

О.В. Кольчикова — Тыва Республиканың
Дээди Хуралының (парламентиниң) Даргазы-
ның оралакчызы — конституция-эрге-
хоойлу политиказының комитетиниң дарга-
зын (чөпшээржилге-биле);

Н.В. Беспалова — Тыва Республиканың
кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө

сайыдының бирги оралакчызын;

Е.Б. Долан — Чазак Даргазының Канцеля-
риязының болгаш Тыва Республиканың
Чазааның Аппарадының эрге-хоойлу кил-
дизиниң эргелекчизин;

О.Д. Куулар — Тыва Республиканың
кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө
сайыдының оралакчызын;

С.Н. Пеганова — Россия Федерациязы-
ның Юстиция яамызының Тыва Республикада
эргелелиниң килдис эргелекчизин (чөп-
шээржилге-биле);

С.В. Сан-оол — Тыва Республиканың чер
болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының
сайыдының оралакчызын кириер.

б) Ведомстволар аразының комиссиязы-
ның составында Л.С. Мурманэ, У.А. Ондар,
С.В. Плахов, А.И. Рязанов, В.Н. Фитинни
үндүрер;

в) А.М. Монгалдың албан-дужаалын да-
раазында редакция-биле арттылар: "Тыва
Республиканың Чазааның Даргазының ора-
лакчызы — Чазак Даргазының Канцелярия-
зының болгаш Тыва Республиканың Чазаа-
ның Аппарадының удуртукчузу, удуртукчу";

г) Ш.Ч. Монгуштун албан-дужаалын да-
раазында редакция-биле арттылар: "Тыва
Республиканың юстиция херектериниң тала-
зы-биле сайыды, удуртукчунун оралак-
чызы";

д) И.Ю. Грейсеровтун албан-дужаалын
дараазында редакция-биле арттылар: "Тыва
Республиканың орук-транспорт комплек-
зиниң болгаш харылзаа сайыды";

е) А.И. Очурнун албан-дужаалында "Улуг
Хуралда" деп сөстөрни "Дээди Хуралда
(парламентте)" деп сөстөр-биле солугу;

ж) О.Д. Натсактың албан-дужаалында
« эртем болгаш аныяктар политиказының»
деп сөстөрни «болгаш эртем» деп сөстөр-
биле солугу;

4) Тыва Республиканың Чазааның ча-
нында хоойлужудулга ажыл-чорудулга-
зының талазы-биле ведомстволар аразының
комиссиязының ажылчын бөлүктөрүнүн
составтарын күш чок деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда"
болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Культура амыдыралы

КАДЫК КИЖИДЕН — КАДЫК НИИТИЛЭЛЧЕ

Кызыл кожуунуң төп ном санының ажылының кол угла-ныышыкыны — кожуунуң чонунга номнуң дузасы-биле суртаал ажылын чорудуп: «Кадык кижиден — кадык ниитилелче» деп аттыг ном делгелгезин болгаш массалыг хемчеглерни аныяк-өскенге, өөреникчилерге, кожуунуң чонунга эрттирип турар.

Республикада сураглыг кижилерниң бирээзи «Кадыкшыл» ниитилелиниң даргазы Наталья Балчыр-ооловна Тынтык-Карабиле быык харылзааны тудуп, «Анык өг-бүле болгаш кадык амыдырал» клувун ажиткан бис. Кадык-чаагай амыдырал хүнүнге тураскааткан онзагай көрүштүг, өөредиглиг көргүзүг-концерт Каахем суурун С.Базыр-оол аттыг Культура төвүнге болуп эрткен.

Индияга Сахаджа-йогага (сүлде бедидеринин өөредиглери) өөрөнгөш, келген тантычы («Йогатанцызсы») Джьулетта Сундуй бодунун шингээди алган билгилерин тайылбырлап, энергетиктиг магабот тургузууларын («чакралар») арыглаарын өөреди, танчы-самын көргүкөш, шимчээшкннерннң утказын тайылбырлаан.

«Кадыкшыл» нинтилелинің даргазы Наталья Балчыр-ооловна Тыртык-Кара бо кезээни удурткан. Кызыл хоорайдан наркология салбырының улуг эмчизи Ирина Опанасовна Бадыргы, эртем-методиктиг, информастыг төптен ажилдакчылар, психологтар, социал ажилдакчылар, Кызыл кожуунуң, Каа-Хем суурнуң харыссалгалыг ажилдакчылары: Кызыл кожуун чагыргазының социал политика талазы-биле ора-лакчызы Мария Афанасьевна Буу-рулдай, Каа-Хем суму чагырга-зының аныяктар-биле ажилдаар специализи Айлана Андреевна Ондар олар кезээ-концертке кээп

киришкенер.

Көргүзүг-концертти Ирина Александровна Кукарина – Солаан Базыр-оол аттыг Культура төвүнүн ажилдакчызы билдилик башкарып, бедик деңнелге эрттирген.

Нина Даш-ооловна Серенот Джульетта Сундуйнун дугайында чугаалал, оон арагадан, таакпыдан, чашпан тыртып мунчулуп чоруур чонувуска улуг дузаны чедирип, эмнел турарын демдеглээн. До-лаана Кара-Сал Джульетта Сун-дуйга «Чымчак сеткил» деп хөг-жүмнүг байыры чедирген. Андрей Ондар болгаш Алексей Оюн ке-жээни эртиреринге база улуг үлүг-хуузун кииргеннер.

Кежээге психотерапевт, «Арагадан чажыт эмнээшкин» ниитилелин ажилдакчылары, «Амыдыралдын хеми» деп христиан шажын ниитилелинин төлээзи, пасторнун дузалакчызы Айсулана Доржу кадык амыдыралды чон ортузунга суртаалдап, кадык болуунун сүмелерин берип, дыңнакчыларның айтыргларынга харыйлааннар. Түннел сөстү Кызыл кожуун чаыргазының социал политика талазы-биле оралакчы

даргазы М.А. Буурулдай алгаш, «Кадыкшыл» ниитилелинің удуртукчузу Н.Б. Тыртык-Карага өөрүп четтиргенин илереткен.

Каа-Хем суурнуң төп библиоте-
казының номчулга залының би-
блиотекары Ольга Хиигет «Кадык
кижиден — кадык ниитилелче» деп
номнар делгелгезин кезээге дел-
гээн.

Суурун төп библиотеказы кадык-чаагай амыдырал хүнүнгө уткуштур библиотекада «Сокса! Бодан!» («Остановись! Подумай!») деп номнар делгелгезин кылган. Библиотека ажылдакчылары бүдүн ыл дургузунда кадык амыдырал, спорт, туризм дугайында ыткыр номчулгалар болгаш беседаларны өрттирерин планнап турар.

Суурнуң чурттакчылары эрткен
кежээ-концертти аажок сонугургап,
аныяктар ортузунда суртаал ажы-
нын чорудуп турарын чүүлдүг-
үнгөннөр. Кежээ-концерт бедик
организаствыг деңнелге эрткен.

Ольга ХИИГЕТ,
библиотека ажилдакчызы.
Кызыл кожуун,
Каа-Хем суур.

УРУГЛАРГА БҮЗҮРЕЛ
ТЕЛЕФОНУ: 8

8-800-2000-122

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының конференц залына «Бичи уругларның бүзүрел телефонун ниити-российжи 8-800-2000-122 дугаарлыг кылдыр бол-дурар чедингир дузаны ханды-рары» деп республика чергелиг семинар болуп эрткен. Ук семи-нары Бүгү-делегейниң бичи уругларның бүзүрел телефонунун хүнүнге тураскаадып эрттирген. Аңаа республиканың хоорайла-рының болгаш кожууннарының социал албан черлериниң дирек-торлары, психологтары, ведом-стволарының бүзүрел телефонунун консультантылары, школаларның болгаш интернаттарның социал педагогтары киришкен. Семинары «Гуманный» хоргадаал төвү биле республиканың социал келдере-дилге төвүнүн дарый дуза салбыры организастаан.

Семинарның ажылын «Гуман-
ный» республика төвүнүн дирек-
тору Б.М. Сарыглар сөс ап айт-
кан. Бир дугаар «Бичи уруглар-
ның бүзүрел телефону уругларның
чединмес чоруу болгаш уругларга
оперативтиг дузаның чепсөз ыш-
каш демдек» деп темалыг илеткел-
ди республиканың социал келде-
редилге төвүнүн «Колокольчик»
бичи уругларның бүзүрел теле-
фону» телефон-биле психологтуг
дарый дуза чедирер салбырының

эргэлкчизи Л.А. Анай-оол кылган. Людмила Алексеевна бодунун илеткелинде бичии уругларның бүзүрел телефонунун чугулазын айтып демдеглээн. Ылангыя социал байдалы чединмес өг-бүлелерниң уругларынга суг ол дыка дузалыг дээрзин айтып турар. Чүге дизе ада-мезинни хайгааралы чок арткан, амыдыралдың берге байдалынга таварышкан уругларга улуг кичээнгей херек. Оларның сагыш-сетикилинде чүү болуп тура-рыл, олары чүү дүвүредип тура-рыл база улуг улустун талазындан кандыг базыышкын болуп турарыл дээш, оон-даа өске айтырыгларга харыылары билип алыры чугула болуп турар. Уруглар бүзүрел телефонунче долгааш, кандыг-даа айтырыгларны салып болур, чок болза, анаа чугаалажып, бодунун дүвүредип турары айтырыынын дугайында-даа чугаалажып, арга-суме-даа айтырып болур. Бүзүрел телефонунун эки талалары болза, чедингири, халас долгаары, адын адавазы болгаш чажыт болуру. Ылчангаш уруглар долзуу-биле бүзүрелдиг болуп болуurlаа.

База ол ышқаш құгге аныяк-
өскен аразында эвес, а улуг улус
аразында база амыдыралдың чи-
диг болуп турар бир улуг айтыры
— амы-тынынга четтинер чорук.
Ук айтырыгга хамаарыштыр рес-
публиканың психиатр эмнелге-

зиниң психологу С.Ш. Биче-оол «Тыва Республиканың улуг болгаш бичии чурттакчыларның амы-тынынга чедер чоруктуң статистиказы-биле» деп темага илеткелди кылган. Саяна Шангыляновна 2009-2010 чылдарның көргүзүү-биле тайылбырны кылган. Кандыг чыл-дагаан ужуң шак ындыг базымны кылып турарлы база кандыг дуза херегил дээн ышкаш ажылдарны школаларның болгаш интернаттарның социал педагог башкылары чорудар ужурулуг. Эмчи дузазы негеттинип турар болза база дораан хемчээң алыры чугула.

«Сайзырал» төптүн бүзүрел телефонуун албанының удуртукчуу Е.В. Непомнящаяның болгаш Улуг-Хем кожунуң уругларынга болгаш өг-бүлелеринге социал дуза төвүнүн директору А.Н. Даржаанын база илеткелдери семинарның киржикчилеринин кичээнгейн хаара туткан.

Бүгү-делегейинч бичири уруг-
ларның бүзүрел телефонунун хүн
амыдыралдың берге байдалында
таварышкан уругларның камгала-
лының талазы-биле болгаш, оларга
дуза-деткимче көргүзери-биле хөй-
ниитиниң кичээнгей хаара тудары
чугула дээрзин айтып каары артык
эвес. **Бичири уругларның бүзүрел**
телефонунун дугаары: 8-800-2000-
122. Телефон звоноктарың тускай
психологтар хүлээп ап турар.

АВТОНОМНУГ ХЕВИРЖЕ ШИЛЧЭЭН

Өөредилге адырында күрүнө политиказының ба бир мурнады хөгжүдөр угланышкыны бюджет алб черлерин автономнуг хевирже шилчидери. Ол ду йында РФ-тиң өөредилге болгаш эртем сайы, Андрей Фурсенко дыңнаткан.

Үр үеңің дургузунда бүгү уруглар садтарыңга бир дөмей организастьы эрге-хоойлу хевирі турган болгаш олар шупту чаңгыс аай дең эргелерлиг турган. Ооң уламындан уруглар садтарының бурунгаар угланыышкынның коллективтери боттарының күш-шыдалын, чогаадыкчы ажил-ижин долузу-биле көргүзүр аргазы чок турган, ычынганаш Кызыл хоорайның мэриязының Өөредилге болгаш эртем департаментизи автономнуг өөредилге албан черлерин тургузарының талазы-биле ажилдарны чорудуп турар. Ол садиктерниң бурунгаар хөгжүлдезинге,

өөредилгенин шынарын экижи
ринге болгаш көргүзүп турар а
дузаны улам делгемчидери
улуг идиг болуп турар.

2009 чылдын январьда 1
зылдың № 21 уруглар сады Уг
лар сайзырадылгазынын т
апарган. Тывада бир дугаар
томног муниципалдыг өөред
албан чери болган. 2010 чыл
июль 1-ден № 6, 34, а январь ай
№ 29 уруглар садтары бюд
деңгелин солуур.

Алдынай САЛЧА
Кызыл хоорайның мэри
зының парлалга секретары.

ЧЭЭЛИ КЕРЭЭЗИ ЧАРЫП ТУРГАШ...

Дарый акша херек апарган
таварылгада, олар бисте ам дээр-
резинде чок болза, эш-өөрден азы
дөргүл-төрөлден чээр ужурга
таваржыр бис.

Хол үжүүн бижиб берип тур-
гаш, чээлини эгидип бээр дуга-
йнда хүлээлгени болгаш чээлини
ажыглааны дээш, хуунуң хемчээ-
лин дугуржуп ап тура, айыткан
хуусаада кандыг-бир баш удур
көрдүмүз байдалдарның ур-
жуундан бергелер тургустунуп
кээп болурун хамаатыларның хөй
кези чедир билбес бооп турар.

А.К. Монгуш 2010 чылдың март 12-де С.Б. Иргиттен чээлиге бир ай дугузунда 50 000 рубль чээп алгаш, чээлини ажыглааны дээш; чээлиниң түңүнден 30 хууну немей төлээрин хүлээнген. Ынчалза-даа баш бурунгаар көрдүмүзүн байдал тургустунуп келген — Монгуш ажылындан үндүртүп алган. Дугурушкан хуусаа езугар А.К. Монгуш Иргитке чүгө 15 000 рубль эгидип шыдаан, а 2010 чылдың октябрьда 12 000 рубльди берген.

Өрезин долзуу-биле эгидерин
манап чадап кааш, Иргит Кызыл
хоорай судунче чээли керээзи эзу-
гаар акша тыртар дугайдын
негелде кириген. Монгуштан чээли
керээзи эзугаар 50 000 рубль, чээ-
лини ажылгааны дээш хуунун хем-
чээли 108 000 рубль чедир өскөн
болгаш ооң кырындан Россия Фе-
дерациязының хамааты дүрүмүнүн
111 дугаар чүүлү эзугаар өске ки-
жиниң акша-төгеринин ажылгааны
дээш, 2560 рубль хемчээлдиг өре-
ни тыртарын ол дилзэн. Кажан суд-
ун шиитпири-биле 145 560 рубль
өренч кырынга керээзиниң хуула-
рын болгаш өске кижиниң акша-
төгеринин ажылгааны дээш хуула-
ры кадыптарга, Монгуш судтун
шиитпири-биле чөлшээрешпейн,
ыва Республиканын Дээди судун-
е кассациялык хомудал кириген.
к хомудалда ол Иргиттен 50 000

бүлбүд чүглө бир айныч дургу-
нда 30 хууга алган мен, 30 хууну
й санында төлээр деп чөпшээр-
им бербээн мен деп айткан. Тыва
еспубликаның Дээди Судунуң
Хамааты херектер талазы-биле
оллегиязы судтун шийтпирин хе-
рээр арттыргаш, бодунуң доктаа-
рында дараазында чүүлү айткан.
Россия Федерациязының Хамааты
дүрүмүнүң 810 чүүлүн езугаар чээ-
и керээзинде айткан чурум езу-
лар чээп алыкчы алган акшазын
идер. Россия Федерациязының
Хамааты дүрүмүнүң 309 чүүлүн
уугаар дугурушкан хүлээлгелер-
ле хоойлунуң негелделери күү-
ттинген турар ужурулуг.

Бир зэвс хоюйлу езугаар чег-
ирген акшаның түнү эң-не адаккы
кыл төлевириниң хемчээлинден
катаптан эвээжевс, оон хой
улза, Россия Федерациязының
амааты дүрүмүнүн 808 чүүлү-

биле хамаатылар чээли керээз
бижимел хевирге чарып алган
рар ужурлуг. Чээли керээзи ча
дынган деп бадыткаар чүүлдер
чээп алыкчының хол үжүү а
акшаны алган деп чынзыдыл
рар өске-даа документилер бо
болур.

Херектин материалдарында алырга, 2010 чылдың март 12-Монгуш Иргиттен 50 000 рубль бир айның дургузунда, азы 20 чылдың апрель 12-ге чедир 30 хуу алган. Ол дугайында чээли керэзин чарганын Монгуштуң холун үжүү бадыткап турар. 2010 чылдың апрель 12-де Монгуш Иргити 15 000 рубльди чээп алган акшаның хуулары дээш төлээнин итала суд үезинде бадыткаан. А керөениң түнү эгиттинмейн артыкалган. 2010 чылдың октябры Монгуш 12 000 рубльди төлээ. Сакшаны кол өрөниң түнүнге төлээмен деп айтып турар, а Иргитти чугаалап турары-биле Монгуш уакшаны чүгле өрөниң хуузуң берген деп турар.

Россия Федерациясының Хамааты дүрмүнүн 809 чүүлүнүн 2-ги кезээ-биле чээли керээзи езуугаар өрени эгидер хүнге чедир оол хуулары ай санында төлөттинер. Аук черекте Монгуштун хол үжүнүнде чугле чээлинин түнүн эгиде хуусааны айыткан, а чээлини ажылгааны дээш хууларын төлээр хуулаа аайттынмаан болган. Чээлини ажылгааны дээш хууларын эгиде хуусаа ийи тала-биле дугуруш-гунмаан болганда, Россия Федерациясының Хамааты дүрмүнүн 809 чүүлүнүн 2-ги кезээ-биле айтылган хуулар чээлинин түнүн эгидер хүнге дээр ай санында төлөттинер уурлуг. Ычангаш Иргитин 2010 чылдын апрель 12-ден 2010-ылдың ноябрь 12-ге чедир чээлини ажылгааны дээш хууларын Монгуштан тыртар негелдезин судандырган.

Суд Монгуштан ниитизи-биле 45 560 рубльди тырткан, ооң ичинде: 50 000 рубль — өрениң түнү, 3 000 рубль — 2010 чылдың апрель 12-ден 2010 чылдың ноябрь 2-ге чедир чээлини ажыглааны ээш хуулар (2010 чылдың октябрьда төлзөн 12 000 рубльди азып кааптарга), 2 560 рубль — Россия Федерациязының Хамааты үрүмүнүн 395, 811 чүүлдерин хуузагар чээлини эгидер хуусаалында эгитпээни болгаш өске кишиниң акаш-төгеринин ажыглааны ээш торгаал бооп турар.

Мындыг байдалга таварыш-
зы-биле, чээли керээзинге чээ-
ли ажыглааны дээш хууларны
лээр чурумун болгаш хемчээлин
гы дугуржуп, чээли кээрзезинге
тыры чугула.

Аяна БОЛАТ-ООЛ,
Тыва Республиканың Дээди
судунуң судьязы.

КИРИП КЕЛЗЕ-ЛЕ – ХОЙ

Хой кижини чыылган черге кан-
даа чугаа дыңналыр боор чүве.
Черле шаандан бээр-ле ындыг:
хой кижинин аразынга кандыг
мерген, аастыг-дылдыг, хөг-
баштак кижилер турбас дээр
лер. А оларның чамдыктарын ак-
дыг кырганнардан эгелээш,
адарның бичии оолдары безин
жок таныыр, ол хөглүг-баштак
кижилер хөөрөп эгелээрге-ле, ыт-
мезин чок баарлар — ам база-ла
солун чугаазын дыңнаары-биле
чоокшуладыр олурар алырлар.
Ол шаандагы үе-дир. Хой-хой
шүүжүп эртсе-даа, үениң
биле ол-ла солун чугааларның
уртказы база өскерлип, харын-
нитилел-политиктиг амыды-
дың бүгү талаларын көргүзүп
ар апарганы бүгүдөгө бил-
гир.

Бодал көрээлиңер даан. 1960
дар үезинде акша-шалыңның
үзвээш-даа болза, бараан өртээ
турду. Ынчан эге класстар
кыларының шалыңы 60 рубль
е. Ол 60 рубль-биле кандыг-даа
ти садып кедер, кандыг-даа чам-
садыгдан садып чиир чүве бол-
а. Ам? Ол 60 рубль (ажыы-биле
алаар болза) ортумак чергениң
гыс водказының өртөөнүгө чет-
тир азы 1,5 литрның пивозунуң
аз ышкажыл. А оларның өртээ
на өзүп кел чыдар болгай але.
Ынчангы шалыңның түнүн адап-
ым дээш хүндүлүг номчукчу
и буруудады бербес боор дээр-
ге идегедим. Чүгө? Чүгө дээр-
ге улуг эрге-дужаалда дүжүмет-
ниң шалыңы адак дээр-ле 40-
кун рубль ажыг, харын-даа оон-
өрү дижир чоржук, кым билир
— ынча түнүг шалың ап чоруур
үметтер-ле ону билер боор.

Үе өскерилген. Ол өскерилде
дин-ле өскерилди ышкажыл.
О чылдарда французтарның,
О чылдарда фашист эжелекчи-
ниң эжелеп алыр дээш халдаа-
Совет Эвилели кымга-даа дүжүп
бээн — тиилеп үнген болгай. А
кире сүр-күчүлүг улуг күрүне-
ти 3-4-ле кижини чыгып, ат сал-
дүжүрүп кагды. Үе ынчаар
ерлип турда, амыдырал база
биле кады өскерлип олар дээр-
чон билер. Ажыы-биле чугаа-
р болза... Че, харын, баштай-
бактай бербейн, а мактап эге-
ли. Сайгарлыкчы чорук-даа
тка эгелээн. Чонунуң берге бай-
ны сайгарлыкчылар анаа-ла
үп олурбааннар, хире-шаа-биле
ачедирип, а акша (пенсия, посо-
) үнүжүгө чедир чамдык ки-
ерге аш-чем бараанын чегди-
даа турдулар-ла. Ону үнелес
чок. Ынчалза-даа чамдык кара-
ил-биле «дузалаксаар» кижини,
харын-даа албан черлери тып-
келгенин кижини шуут кайгаар,
ын-даа ыядыңчыг алаар де.

Социал хандырылга албан чери
е почта албан черлери пенсио-
нерниң акшазын үлээр эрге
ш каш чыл иштинде «демисе-
» келгенин республикавыста
бес кижини кайда боор, ол дуга-
массалыг информация чепсек-
инге бижи-ле шаг болду (ха-
ндаа түннел үндүрүп чадашкы,
бживестей берди ышкаш).

Почтачыларны ап көрээли че.
да аш-чем барааннары ам эмге-
с, (а шаанда болза оларда ба-
н садар эрге кайда турар чүвөл).
арның «сагыш-човаашкыны»
дингир: «акша-төгери» чедиш-
кырган пенсионерлерге «дуза-
», ол барааннарның өртөөн ул-
тыргаш, «хопчу кара» кыды-
шка демдегеп бижээш, пенсия
р хүнде ол бүгү-үнүгү дээр

тып аппаарга, хөөкүй кырганнарга
эвээш-ле акша артар. А ол бүгүнү
харылаар, кырганнарны кээргээр,
оларның талазында турар ужурулг
удуртукчуларның аксын аът теп-
кени-биле дөмөй-ле — ыт чок. А
совет үеде болза ындыг «дуза»
дээш олар адак дизе-ле 5-6 чыл
дургузунда кара-башкы шалазын
дырбап чуурлар турган ийик.

Бо үениң магалың! А чүзү-
биле магалыг чүвөл? Магалыг бол-
байн канчаар: бараан-сараанын,
аш-чемниң садыг-магазинерде,
сайгарлыкчыларда хойун. Садыг-
делгелге төвүңге кире бериңер
даан — чүнү ында чок дээрлел че!
Улустуң мындыг сөзү бар: чүгле
кижи караа ында чок-тур деп. Ам
ында кижини караа безин бар чүве-
дир ийин (чүгле шил-биле кылып
каан аан). Херек апарза, чок ка-
рактың орнунга суп алыр-ла-дыр —
карактыг кылдыр көстүр. Чаңгыс
сөс-биле чугаалаарга — чүгле акша
херек. А ол акша (чамдык улуста
чедишпес-даа болза) чамдык улуста
дыка хой-дүр (бичии уругларда
акшаның хойун!).

Бир-ле изиг хүнде «Найырал»
кинотеатрның мырыңай чанында
чемненер (пиво ижер) черге келеш,
бир стакан соок пиво садып алгаш,
ону ижер дээш олурар хос чер тып-
падым — шупту-ла бичии кыс уруг-
лар пиволан, шуугашкан олурлар
(студентилер безин эвес, а хой
кезини школачы уруглар болду).

— 3-4 класстың өөреникчилери
үргүлчү-ле моон пиво садып алыр,
киоск артынга-ла боостазынче
кокуладыр кудупкаш, каттыржып-
каттыржып маңажып чоруптарлар-
дыр — деп, бир киоскниң садыг-
жызы аныяк кыс чугаалады.

— Школачы, бичии улус канчап
пиво ижер чүвөл, бербес мен —
дээримге, аныяк, харын-даа кы-
жаныр, оон кедерезе: «Сээң херээң
— бараанны садары. А бистиң
харымыс — сээң херээң эвес-тир»
дээрлер-дир деп чугаалады.

Эртем-билиг чедип алыр дээш
бүгү-ле болдунар аргаларны бистиң
аныяктарымыс ажыглап турар бол-
гай. Ол ындыг-ла белен эвес. Ылаң-
гыя кожууннардан келген школа
доозукчуларының бергелерге та-
варжып турарын чылдың-на дың-
наар болгай бис. «Кым күзей-дир,
ол чедип алыр» деп чон мергени-
биле чугаалаан. Шынап-ла, ындыг.
А чамдык аныяк кижилер ындыг
эвес-тир.

Бир хүн, эртенги шактарда чүве,
дачада улузумга аш-чем чедирери-
биле чоруткаш, Енисейни кижилдир
туттунуп турар көвүрүггө келирим-
ге, таныырым хоочун акый ында
даш кырында дыштанып олурупкан,
мени көрүп кааш манагынып,
мээң-биле хөөрежиксээң олур оң.

— Че, чүнү-чүнү үүлгедип тур-
сен мон, дачан дээр-ге сагланнар
чүве-ле ыйнаан — деп сөстөр-биле
мээң холум тудуп, уткуп алды он.

— Дача-даа магалыг-дыр, акый.
Сливалар, вишнялар, ранеткалар,
хамык каттар чечектелген — шуут
хамык каттар чечектелген — шуут
ак-чайт чүве, магалыг дыштанып,
ажылдап тур бис. А силерде байдал
кандыгыл?

— Менде чүү боор, бот кыраан,
шагдагы дег чүве чок аартал кел-
дим, аал. Бо чылын дачаны (күзүн)
садар боор мен, ам болгай аан.
Ойт, аал, дүүн, дүүш соонда, да-
чамга чоокшулап келиримге, аячок
тааланчыг тыва ырлар дыңналып
турар де. Чоок-кавы дачаларда ма-
гитофон ырладып турар-дыр аа деп
бодал-биле дачамның хериминге
кээримге, эжим ажык, шоочазы
кээрде чыдыр, ол ыры бажыңым иш-
терде чыдыр келди! Ам кан-

чаар боор, сести-сести бажыңымче
кирип келиримге, кончук аныяк ийи
кыс уруг ырлажып орлар. Мени
көрүп кааш, бот-боттарыңче көрүш-
кеш, чаладылар: «Эртиңер, эрти-
ңер, акый, аалчымыс болур силер».

Кайгал-ла каан мен: печкамны
одааш, сковородкага картошканы
үс-биле хайындыргаш, стол кы-
рында салып каан, согуналарымны
тура тырткылааш, стол кырында
салгаш, закускатаан, столдун ор-
тузунда — водказын салып алган
болдулар.

— Бо орта силер бе, уруглар,
бо дээр-ге мээң дачам-дыр. Кымнар
силер, чүгө мында келдиңер? Доп-
дораан моон үнүп чоргулаңар. Азы
бо чоокта шагдаа эжим бар чүве
— силерни шагдаа черинге чедирип
бээр бис бе? — дидим.

— Чок, акым, оожургаңар. Бис
Барыын-Хемчик кожуундан кел-
дивис. Университетке кирер дээш
документилерим дужаап келди-
вис. Хонар-дүжер чер чок бис, а
хос дачаларга хонарга анаа чүве
деп төрелдеримсүмелзээр-ге (бис-
ти бажыңыңа тургуспас дээш ын-
чаарлары ол ыйнаан), мында кел-
генимис бо. Бисти үндүр сывырбайн
көрүңер, бистер дээр-ге кыстар-дыр
бис, а силер дээр-ге эр кижини-дир
силер. Акшавыс-даа арбын, водка-
выс-даа бар. Ам оон ыңай чүү хе-
рек боор — харын-даа бүгү чүве
тааржып, аайлажып турар-дыр,
акый, хөөрежиң, хөглө... хонаалы-
ңар харын. А силер чаңгыс, бис ийи
кыс-тыр бис, а демги шагдаа эжи-
нер бар болза, шуут тергилер-дир.
Эжеш болурувус ол-дур. Че, акый,
бээр олур, чемнен, арагадан иш,
бис-биле хөөрөш, чалгаарап олур
бис. Бисти тоовайн тур силер бе,
чараш кыстар-ла болгай бис —
дээш, иелээ туруп келгеш, ийи кол-
дуумдан четкеш, столга олур-
туптулар.

Каяа ынчаар ашактар көгүдүп,
элзедип өөренип алган кызыжактар
чүве, мени шуут ол-бо таламдан ку-
жактап, ол-бо суйбап аажоктар
ийин.

— Чаа, уругларым, ындыг-дыр.
Дүүш үезинде өөм ээзи, уругларым
келир чүве. Ам дораан дачамны
хостаңар, шуут арыглап каар силер
— дээш, арай боорда олардан
хосталып үндүм ийин. А бир шак
болгаш келиримге демгилерим чок
— арлы берген болду деп акый,
чугаазын доосту.

Ындыг-мындыг деп хой шуу-
гаазын чугаа-сөс үндүрө бербес си-
лер аа, бир таварылга дугайын чу-
гаалап берейн. Мээң бо дилээмниң
журун билип каан боор силер:
өөредилге черинче кирип алыр
дээш доозукчулар-даа, оларның
ада-иелери-даа болдунар-ла чүүл-
дерни кылып турарын билер силер.
Ында база-ла ужу бар: 11 чыл
өөренип келгеш, өөөредилге черин-
че дораан кирип албас болза, бер-
ге-ле болгай. Ынчангаш кандыг-даа
аргаларны ажыглап турар төрел-
дерни кочулап, кыжырып сеткил
менде чок. А ол дугайын бижиң,
чонга дыңнатпас база эргем чок.
Ону хүлээлгем деп бодал чоруур
кижи мен.

— Дээди өөөредилге черлеринче
кирериниң экзаменнери чоокшулап
келирге, биске, университет башкы-
ларыңа, дыка-ла берге: доозукчу-
ларның ада-иелери биске шуут
амыр-дыш бербес-тир. «Уруумну
бодал көр, 4 азы 5 демдектен салып
берип көр, чеже-даа акшаны салыр
мен» — деп ажыы-биле чугаалап
кээр улустар дыка хой боор-дур.
Ындыг чүве канчап турар боор —
канчаар? «Харыгылай-дыр»: ындыг
демдекти салыр болгай бис» — деп

университеттин каш-даа башкызы
менээ чугаалаан чүве. Оларның
сөзүңгө бүзүрээр-ле болгай бис.

Чурттуң дээди өөөредилге чер-
леринче экзамен дужаар дээш
аныяк кижилер Кызылга чыгып
келген чайгы үеде бистиң чоок
өңнүүвүс болур бир башкы-биле
үстүңдеги темага чугаалажып олур-
ган бис. Ол башкы мындыг тавар-
ылганы чугаалап берди.

Университетке лекцияларын
орайтай бергенде дооскаш, могап-
шылаан ол башкы автобус доктаа-
мынче кылаштап бар чорда, оон ча-
нынга чик-кара тура дүшкеш, эжини
ажыттыңанда: «Екатерина Чымчай-
ооловна, олуруптуңар, башкы» —
деп үн дыңналган. Студентилериниң
бирээзи-дир аа кылдыр бодааш,
башкы-даа олурупкан. Ындыг чүве
кайда боор — оолунга эки демдек
салдырып бээрин чугаалажыр дээш
манал турган ие кижини болган. Баш-
кы шуут ынаваан, а оолдун иези
кончук семис хойну оон бажыңыңа
чедирип бээрин чугаалаарга, башкы
хорадааш, машинадан дүжүп кал-
ган. А ол кижилерни башкы шуут
танывас болган. Оолдун авазының
«Койгун-оол» дээнин башкы дың-
нап чыдып калган.

Каш хонук эрткен. Болган тавар-
ылганың дугайын башкы шуут
уттупкан. Бир-ле кежээ лекция-
ларга белеткенип олурда, эжиңи
шала оожум соктаан. Дача чораан
ашаа ам-на калгып келген-дир аа
деп бодааш, кым келгенин безин
айтырбайн, эжиңи ажыдыпкан.
Баштай кайгал, харын-даа корга
бергеш, караанга безин бүзүрөөзүн
хөөкүй башкы аткаар каш баскан...
Эжиттен аажок улуг, кара баштыг
хой кирип кээп, че чүл дээңизг баш-
кыже дорт-ла кылаштапкан.

Башкы ам-на оңгарлып келгеш,
эжиңи ажыткаш, алгырган: «Кым-
нар силер, хоюңар алыңар, оон
башка бажыңдан үндүр идиптер
мен!» Харыч чок, чүгө маңажып
баткан демги кижилерниң идик-
териниң даажы дыңналган.

Башкы-даа хойже кайгаан, а
хой-даа башкыже кайгаан. Кан-
чаарыл — башкының чаңгыс-ла дү-
вурели ол. Хойну үндүр идери база
берге, ындыг улуг, семис хойну ол
башкы үндүр идип күш четпес-даа.
А үндүр идерге-даа ажыы чүл —
ээлери база чок — маңажып бада
бардылар чоп. А ийи чүс ажыг аал
чурттаар бажыңның подьездизинге
турган ээ чок хойну кым-даа дөгө-
рип чиптер-ле ыйнаан. А оон ол
башкы чиген деп ээлери дөмөй-ле
бодарлар болгай. Башкы-даа
боданган — бо хойну канчаарыл
деп. Хой-даа боданган — менче
чүгө-ле кайгал алган олурар кижини
боор бо деп.

Удаваанда башкының ашаа-даа
келген. Кежээ дургу сүмележиң, ол
байдалды бүгү талалыг сайгарып
көргөш, мындыг түннелге келген-
нер: ээзи чок хойну дөгөрип чиир.
Сураглап келзе — шыырак өртең
төлээр ол езугаар кылганнар-даа.

Демги хойнуң ээзи Койгун-оол-
дун авазы химия экзаменинге эки
демдек салып бээрин дилеп турга-
нын башкы утпаан. Ол экзамен
келгени бо. Экзаменни дыка шыы-
рак дужаап турганнар. Удатпаанда
пөрүксүмээр, башкыже шуут дорт
көрбөс, бөдүүн айтырылганы
безин харылап шыдавас Койгун-
оол деп аттыг оолга «2» деп дем-
декти Екатерина Чымчай-ооловна
салып дүжүргөн.

Ол-ла. Оон соонда кандыг-даа
чугаа, кандыг-даа негелде турбаан
дээрзин ол башкы түннел чугаа-
лады.

Чагаалар
аразынданБҮДҮН ТЫВАГА
ТАРАТСА...

Чоокта чаа «Бижитиг-Хая»
суурнуң дугайында материалды
«Шын» солундан номчааш, дыка
сонуургадым.

Элээр чорукту бүдүн суурнуң
чурттакчылары непередип, суур-
нуң амыдыралының кол негелдеси
болу бергени улуг чедишкенин.
Шаанда, эрткен чүс чылдың 30
чылдарында, Америкага бирээзи
эмчи, өскези сайгарлыкчы ийи ки-
жи арагалаанының түннелинде
ажылыңдан үндүртүп, өг-бүлезин-
ден чарылгаш, орталанып көөрүнүң
дугайында дугурушкан чүве-дир.
Оларның өөөрөдип эдгерген кижилер
алызында барып, «Ат-сывын
адавас» деп нитилелди тургускан.
Ол ам бүгү делегейде талалак-
чыларын тып, неперей берген.

Бижитиг-Хая суурнуң үлөгери-
чижээң бүгү Тывага чоруп таратса
чүл, ол кончук-ла эки эгелээшкени-
дир. Бир суур ындыг чедишкенин
болганда, өске суурлар ону канчап
боттандырып шыдавас деп?!
Бижитиг-Хая суурнуң хой-ниити
организацияларының, чурттакчы-
ларының, сумунуң удуртукчула-
рының арга-дуржулгазын ам-даа
өөредиг кылдыр бижирин дилеп
олур мен. Тывага элээр чорук
неперээр болза, езулуг Бурган
ораны болганы ол эвесле.

Татьяна Кызыл-оол,
эмчи.Саналым-дыр
ДАКПЫРЛАШТЫР
ЭРТТИРБЕС

Кандыг-бир дыштаныр хүн-
нер, байырларда таварыштыр
ол-бо кожууннарда, чер-черлерге
болгулаар спортчу хемчеглерни
дакпырлаштыр чарлаар көрүк-
чүлөргө ийикпе, ук байырларды
организастан чорудар удуртук-
чуларга дыка таарымча чок.

Тодаргайлаарга, майның эге
хүннери колдуунда байырлардың
дыштаныр хүннери болгулаар. Чыл
санында май 1-де болуп турар Сүт-
Хөл мөгелеринге тураскааткан рес-
публика чергелиг тыва хүреш мар-
гылдаазын спортка ынактар билер.
Ук маргылдааның дугайында баш
бурунгаар солуннарда чарлап тур-
да-ла, өске-бир-ле черге база тыва
хүрештин улуг маргылдаазын чар-
лай бээр көрүкчүлөргө дыка таа-
рымча чок болгулаар. Ынчан спорт-
чуларга, ылангыя мөгелерге кайы-
зынга киржирил, канчап четтигерил
деп айтырып тургустунуп келир.

Мээң бодалым-биле, байырлар-
дар таварыштыр болгулаар спортчу
хемчеглерни тус-тус кожууннар ча-
гырыкчылары, удуртукчулар баш
бурунгаар сүмележиң, дугуржуп,
харылзажып алыры чугула хевир-
лиг. Баштай бир черге спортчу хем-
чеглерни, оюннарны эрттирикеш,
дараазында хүннерде база бир
черге олуй-солуй организастан бол-
гу дег. Ындыг хевирлиг организас-
тыг байдал-биле эрттирер болза,
тыва хүреш мөгелеринге-даа, оон
аарыкчыларыңа-даа таарымчалыг.

Байырлар дээр-ге байырлар
болгай. Хүннерин дакпырлаштыр
эрттирген спортчу оюннарда көрүк-
чүлөр эвээш, хей-ады өшкен олу-
рарын ийи караам-биле чаңгыс эвес
көргөн мен. Чүгө тыва хүрешти
эвес, а аът чарыштарын база
дакпырлаштыр чарлавазы күзенчиг
деп саналымны бижидим.

Бораш ОНДАР.

Сүт-Хөл.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ИХЯ-ның парлалга албаны дыңнадып тур

«ТЕРГЕ ДЭЭШ ЧЕТТИРДИВИС!»

Хамаатыларның эрге-ажыын камгалаар дээш ажилдап турар полиция ажилдакчызынга эң-не улуг шаңнал — четтиргенин илереткен сөстөр болур.

Тыва Республика талазы-биле иштики херектер сайыды Александр Лобановтун адынга бо хүндерде Танды кожуунун Бай-Хаакта чурттап турар Жаннета Яндугановадан четтиргенин илереткен чагаа келген. Хөй ажы-төлдүг ол ава чагаазында Танды кожуун талазы-биле иштики херектер килдизинин ажилдакчыларынга, а тодаргайлаарга, криминалдык полицияның дилеп-тывар килдизинин даргазы В.В. Шимитке, Успенка суурнун участок шагдаазы А.С. Оюнга, дилеп-тывар талазы-биле опертөлээлеттирген ажилдакчызы Е.К. Оюнга болгаш район килдизинин чолаачызы А.С. Оюнга өөрүп четтирге-

нин илереткен. Чагаазында Жаннета Кюжюгетовна шагдааларның харысалгалыын, шалыпкынын болгаш кады демниг ажилдап билерин демдегледип турар.

Апрель төнчүзүндө ооң 10 харлыг уруу Каринаның кичээнгей чогу-биле хайгаарал чок арттырып каан, илчирбези уштуна берген, үрелик тергезин оорлап алпарган. Үрелик тергени кым-даа албас боор деп Карина бодап турган, ынчалзажок, оор тергени оорлап алгаш, безин Успенка суурга чедир мунуп четкен. Шагдаалар оорну аңаа тудуп алганнар. Ынчан Яндугановтарның өг-бүлөзи терге ол олчаан тыылбас боор деп бодап тур-

ганнар. Оларның бодап турганы-биле алырга, терге оорлааны, чижээ, мал-маган оорлаанынга көөрдө ындыг-ла кончуг «аар» эвес кем-херек үүлгедии ышкаш сагындырган. Ынчалзажок полицияга херек бүрүзүн эчизинге чедир истээри чугула.

Кажан неделя хире үе эрткенде полицейжилер тергени тып алганының дугайында дыңнадыптарга, Карина авазынга: «Авай, а сен милиция тергени тыппас боор деп турдун чоп!» — диген. Ол бичии уруг шагдаа хевин кеткен кижилерге, оларның хай-халап үезинде дузалап чедип келиринге сеткилини ханызындан бүзүрөп турар.

Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның парлалга албаны.

Төрүттүнген хүнүдөр-биле!

Тээли суурда чаңгысклассчы эживис Чодураа Дадар-оол ЧИМИТКЕ (Серинге) юбилейин таварыштыр байыр чедирип олур.

Кады, деңге өөренип чорааныыс
Хараар-Тейиниң баарында школага
Бирги класстан клазыыс даргазы бооп,
Бисти углап, бөгүнге дээр деткип чор сен.
Ожуктун үш даштары дег кыстарлыг сен
Оожум-топтут, бүзүрелдиг эжиң Толя.
Ада-иен угун салгаан башкы болуп,
Арат-чонуң ажы-төлүн сургап чор сен.
Өртемчейде кижилериниң аразындан
Өртээ турбас эң-не эргим эживис сээ
Өөрүшкүнү, кадыкшылды, кежик-чолду
Өргүвүшаан, йөрээвишаан, күзеп ор бис!

Кызылда эш

Бистиң хүндүлүг ачавыс, кырган-ачавыс Солун-оол Биче-оол ДЕНЗЕНМАА июнь 2-де 70 харлаар. Ол хөй чылдарда К кожуунун Баян-Кол сумузунун «Х Улуг Хурал» совхозунга чылап, үре-түннелдиг ажилдап чораан. Ол хөй-хөй шаңнал-мдарнын, хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи, күш-ажылдың хос Ачавыс бистиң чоргааралыыс, чөлөнгиживис, деткикчивис. Юйин таварыштыр ачавыска кадыкшылды, өөрүшкүнү, узун наз сеткиливис ханызындан күзевүшаан, четтиргенивисти илеретти

Хүндүткел-биле,

уруглары, күдээлери, уйнуку

Чайның башкы айы июнь 3-те мээң ынак авам М Тандыжаповна ДОНГАКТИҢ төрүттүнген хүнү. Ол алды төлдүн, сес уйнукутун авазы, кырган-авазы. Авачыс хөй ч дургузунда башкылап чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштанылга Кур-Чер суурда чурттап чоруур.

Эртем-билигге чедирип, сургуул болуп чораан чылдар дузалажып, деткип чорааның дээш черге чедир мөгөйип, четти илередип тур мен, ынак авай! Ынчангаш авамга ам-даа аравыска хөй-хөй чылдарда чурттаарын күзедивис.

Урууң Малина, күдээң М

КУШ ЧОК ДЕП САНААР

2006 чылда Сүт-Хөл кожуунун Кара-Чыраа ортумак школа. АЙ-Чүрек Вячеславович Ширмениң адынга тывысканы №40 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар

Күрүпениң унитарлыг бүдүрүлү

ТР-ниң ЧКА-ның
ТӨЛЕВИЛЕЛ-СМЕТА
БЮРОЗУ

667000, ТР, Кызыл хоорай, Кызыл партизаннар кудумчузу, 1
Тел/факс: 8(39422)2-32-59, 3-24-60 e-mail: guprtps@mail.ru

- бажыңнарны болгаш тудугларны, чылыг хандыр газының, суг дамчыдылганының болгаш канализация электри хандырылганының болгаш өске-даа чүүлдер даштыкы четкилерин төлевилээри болгаш капитал септелг
- коттедждерни болгаш чуртталга бажыңнарын төлевилэ
- квартираларны, оран-саваларны чаартып кылыры бол эде планнаары;
- смета документациязын тургузары;
- хоорай тудуушкунунун планнарын белеткээри.

Дүрген болгаш бедик шынарлыг!

Соталыг телефоннар: 8-923-265-1028, 8-929-316-7076

АБТ ЧАРЫЖЫ БОЛУР

Тыва чонувустун мал-маганының эртинези болур чылгы мал эң шилиндектеринин «Чүгүрүктүн чүгүрүү» деп аттыг, июнь Россияның хүнүнге тураскааткан маргылдаазынче чаладывыс. А киржири дадывырлыг.

Ол июнь 12-де Тос-Булакка болур. Июнь 11-де эртенгинин 1 шактан 19.00 шакка чедир бүрүткээр.

Программалары:

- Июнь 12-де. Бирги салыг. 11.00 шакта 15 километр черге ан чүгүрүк аъттарның чарыжы. Дадывыры 10 муң рубль;
- Ийги салыг. 13.00 шакта 30 км черге улуг чүгүрүк аъттар чарыжы. Дадывыры 30 муң рубль;
- Үшкү салыг. Улуг чоруктуг (челер, чыраалаар) аъттарның чары 15 км-ге болур. Дадывыры 10 муң рубль.

ТР-ниң Аът спортунун федерация:

2011 чылдың 05.31-де №4 КР/11 аукционнун түңнелдеринин дугайында отчет

Арга-арыг өзүмнерин садып алырының болгаш садарының керээзин чарар эргени садар талазы-биле 2011 чылдың май 26-да №4-кр/11 аукционга киржиринин чагыгларын хүлээп алганының протоколунга үндөзилээш база арга-арыг участоктарын аренда-лаарының керээзин чарар эргени азы арга-арыг өзүмнерин садып алырының болгаш садарының керээзлерин чарар эргени садар талазы-биле арга-арыг аукционнарын эрттиреринин 2011 чылдың март 31-де Тыва

Республиканың Арга-арыгкүркүмунун №112 дужаалы-биле бадылаттыглан чурумунга дүүштүр аукцион эгелээжеге чедир 2 бижимел чагыг кирген, олардан 2 чагыгны күштүг деп санаан. №2,3,4 аукцион единицаларынга чагыг кирбээн. Садыггажырын күзээн аукцион киржикчилеринден оларның долаа түнүн төлээнин бадыткап турар документилен алган, ол дугайын аукционга киржиринин чагыгының 2011 чылдың май 26-да протоколунда кириген.

А/ч №	Турар чери		Кварталдың/ тускайлаан черинин №	Ыяштын хемчээли		Поро- дазы	Шөлү (га)	Аукцион един- ың эге өртээ руб.	Долааның түнү (рубль- биле)
	Лесни- чество	Лесничество- нун участогу		шупту	тудуг ыяжы				
1.	Танды	Бай-Хаак	19/29	500	445	Л	6	47852,0	4785,2
2.	Тожу	Хам-Сыра	105/1	98	-	Л	1,6	321,0	32,10
3.	Чадаана	Чадаана	89/13	68	60	Л	2,2	7627,64	762,76
4.	Тожу	Хам-Сыра	75/10, 11	1665	-	Л	7	7645,4	764,54
5.	Каа-Хем	Кунгуртуг	214/3	101	-	Л	10	463,4	46,34
		Шупту		2432	505	Л	26,8	63909,44	6390,94

Аукционну болбаан деп санаан, чүге дээрже №1,5 аукцион единицаларының талазы-биле чүгле чаңгыс чагыг кирген. №2,3,4 аукцион единицаларының талазы- биле чагыглар кирбээн.

Арга-арыгның өзүмнерин аукцион единицаларының

эге өртээ-биле он хонуктун дургузунда (2011 чылдың июнь 10-га чедир) арга-арыгның өзүмнерин садып алырының болгаш садарының керээзин аукционнун организакчызы-биле (ТР-ниң Арга-арыгкүркүмун) чарарын аукцион киржикчилеринге саналдаан.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бух-галтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: нийтилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агы — 2-17-09 очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8650. Чагыг 61. Номери парлалгаже дужааганы: график

езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000,
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тывакред" Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 0493047 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга бол массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Орта Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2 чылдың май 14-те эде бүрүткээр.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1)

Солунда парлаттыглан материалдарның авторларының бодалда редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг санна болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар ботта харыылаар.